

<https://doi.org/10.15407/uhj2024.02.142>

УДК 930.1+94](477)“16/20”(092)

Олег ЖУРБА

доктор історичних наук, професор, професор кафедри східноєвропейської історії,
Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

zhurba.oi@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7800-0743>

Тетяна ЛИТВИНОВА

докторка історичних наук, професорка, професорка кафедри історії України,
Дніпровський національний університет ім. Олеся Гончара (Дніпро, Україна)

litvinova.tf@i.ua

<https://orcid.org/0000000286822819>

ІСТОРІОГРАФІЯ І ТВОРЧІСТЬ

ГАННИ КИРИЛІВНИ ШВИДЬКО (1944—2022 рр.)

Мета полягає у виявленні ролі й місця історіографії як наукової дисципліни у творчості видатної української історикині Ганни Кирилівни Швидько та її особистого внеску в українську історіографію останніх п'ятдесяти років. **Методологія** ґрунтується на поєднанні біоісторіографічного, історіографічного, бібліографічного методів. Це дозволило виділити з великого доробку Г. Швидько праці історіографічного характеру та представити їх як комплекс біоісторіографічних, проблемно-тематичних і дисциплінарних досліджень, визначити їх проблемну, просторову, хронологічну спрямованість, еволюцію ставлення авторки до історіографічних студій, використання методологічного потенціалу історіографії для вирішення завдань конкретно-історичних досліджень. Виявлення історіографічних текстів дозволило визначити їх співвідношення із загальним обсягом наукових праць історикині, встановивши таким чином ступінь їх пріоритетності. Історіографічний метод використовувався для включення творчості Г. Швидько до загального контексту історії історичної науки останнього п'ятдесятиріччя, що дало можливість уявити її місце в історіографічному процесі, внесок у

Цитування: Журба О., Литвинова Т. Історіографія і творчість Ганни Кирилівни Швидько (1944—2022 рр.). *Український історичний журнал*. 2024. № 2 (575). С. 142—156. <https://doi.org/10.15407/uhj2024.02.142>

© Видавець ВД «Академперіодика» НАН України, 2024. Стаття опублікована на умовах відкритого доступу за ліцензією CC BY-NC-ND license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/4.0/>)

становлення сучасної української історичної науки. **Основні результати.** У творчій лабораторії Г. Швидько історіографія як галузь знань та наукова дисципліна займала важливе місце. Це засвідчують її дисертаційні праці, монографії, статті, в яких історіографія виступає у двох іпостасях: як мета та інструмент дослідження. Г. Швидько переконливо продемонструвала ефективність історіографічного методу до реалізації конкретно-історичних завдань. Виявлення дискусійних просторів, невирішених, недостатньо розроблених проблем відкривало широке дослідницьке поле, надавало можливість свідомо обирати ефективні наукові стратегії. Особлива увага до біоісторіографічної проблематики засвідчувала розуміння теоретико-методологічного потенціалу історіографії як джерела досвіду вивчення творчої лабораторії своїх попередників і сучасників. Використовуючи фундаментальну історіографічну та джерелознавчу підготовку, Г. Швидько зайняла провідні позиції в українській історіографії, а в регіональному контексті стала визнаним лідером. Її власні та праці її учнів за останнє п'ятдесятиріччя кардинально розширили та докорінно змінили уявлення про історію Південної України, заклали потужний археографічний, джерелознавчий, історіографічний фундамент для подальших студій у визначених дослідницею напрямках.

Ключові слова: *Ганна Швидько, українська історіографія, історія України XVII—XIX ст., публічна історія, історична культура суспільства XX—XXI ст., біоісторіографія, проблема історіографія.*

Спливало вже два роки від дня відходу у Вічність видатної української історикині, дослідниці минулого Гетьманщини та Південної України XVIII — початку XX ст., джерелознавиці, археографки, краєзнавиці Ганни Кирилівни Швидько (1 травня 1944 — 2 лютого 2022). Повномасштабна російська агресія, що розпочалася за кілька тижнів після цієї сумної події, провела не лише криваву межу в історії України, але й стала найважливішим фактором у долі української історичної науки, поділивши історіографічний процес на «до» та «після». Глибока рефлексія щодо впливу й наслідків війни на історичну науку, серйозна, важка інтелектуальна робота над цим іще попереду.

Завершення творчого шляху Г. Швидько також сприймається як межа між історіографічною органікою та екстримом історії воєнного часу. Бойові дії, смерті, руйнування затінили трагічну для професійного цеху подію: наукова конференція, присвячена пам'яті Ганни Кирилівни (16 грудня 2022 р.), була перервана ракетним обстрілом, у професійних виданнях не з'явилося належного некролога. Проте звернення до цієї теми є не лише даниною вдячної пам'яті наставниці, але й потребою долучитися до аналітичної розмови щодо вибору професійними істориками способів, стратегій і механізмів переживання та адаптації до історичних, історіографічних переломів, учасниками, жертвами, творцями яких вони були.

Професійне життя Г. Швидько було міцно пов'язане з двома закладами вищої освіти: Дніпровським національним університетом ім. Олеся Гончара (в 1971 р., коли вона вступила сюди, це був Дніпропетровський державний університет ім. 300-річчя возз'єднання України з Росією, ДДУ) та Національним технічним університетом «Дніпровська політехніка» (в 1995 р., коли вона почала тут працювати — Національна гірнича академія України). Обидва виші — не в останню чергу завдяки Ганні Кирилівні — стали визнаними не лише регіональними, але й загальноукраїнськими центрами вищої історичної освіти та науки.

Не перераховуючи основні етапи життєвого і творчого шляху, численні регалії й нагороди, зазначимо, що внесок Г. Швидько у становлення регіональної історичної науки, її кадрового, організаційного потенціалів, популяризацію наукових історичних знань, у формування історичної культури, визначення історіографічного ландшафту краю — дуже значний, а нерідко унікальний. Масштаби особистості, творчі здобутки дослідниці визнавалися як на найвищому адміністративному (численні загальноукраїнські премії, звання, відзнаки), так і на професійному (засновниця кафедри історії України у ДДУ, членкиня двох спеціалізованих учених рад, запрошення до опонування кандидатських і докторських дисертацій, редагування наукових збірників, колективних монографій) рівнях. Г. Швидько залишила помітний слід й у підготовці кадрів вищої кваліфікації (наукова керівниця понад 20 кандидатів, наукова консультантка 4 докторів наук). Робота під орудою та поряд із професоркою, тісне особисте і професійне спілкування з нею закарбували в пам'яті багатьох українських істориків образ не лише фахівця своєї справи високого рівня, але й відкритої, щирої, доброзичливої, напрочуд працюючої людини, для котрої історія як наука та як професія стали сенсом, змістом, способом життя.

Огляди життєвого і творчого шляху Г. Швидько, розпочаті ще за її життя [1—4], розуміння масштабів постаті для історичної науки, для формування міської, регіональної історичної й історіографічної культури, не залишають сумнівів, що постановка та дослідження цієї теми в різноманітних дисциплінарних і проблемно-тематичних контекстах мають безумовну наукову й суспільну актуальність.

Одним із таких ракурсів може бути історіографічний, який, урахуовуючи мерехтливість терміна, варто розглядати щонайменше у трьох вимірах. Насамперед це питання щодо місця у творчому доробку історіографії як галузі знань, котра вивчає історію історичної науки. По-друге, роль самої Г. Швидько в історіографічних процесах останнього п'ятдесятиріччя. Та, нарешті, формування її образу в текстах колег.

Історіографія у творчому доробку

Бібліографія праць Г. Швидько за півстолітню творчу діяльність нараховує понад 600 позицій [5]. У переважній більшості це студії в галузі джерело-, архіво-, краєзнавства, археографії, історії українського міщанства та козацтва. Водночас, урахуовуючи специфіку історіографії, що вимагає від будь-якого професіонала представляти експертну оцінку стану розробки кожної теми-проблеми, у цих текстах завжди заходилося місце для рефлексії щодо праць попередників, актуальних завдань розробки конкретної проблеми, перспектив вирішення питання.

Наявність історіографічних сюжетів як невід'ємної складової наукової роботи стала результатом не стільки зовнішніх вимог до академічних текстів, скільки складного процесу становлення впродовж останньої чверті ХХ ст. історіографічної культури професійної корпорації історичного факультету ДДУ [6—9]. Тоді відбувалося й формування потужного кадрового потенціалу факультету,

провідні представники якого відверто орієнтувалися на здобутки світової історичної науки, які значною мірою сприймалися тоді крізь посередництво провідних історичних осередків СРСР. Не випадково, що такі зірки факультету, як М. Ковальський, А. Болебрух, І. Колесник, В. Підгаєцький, С. Плохій та інші в 1980 — на початку 1990-х рр. захищали свої кандидатські й докторські дисертації в московських вишах. І хоч обидві дисертації Г. Швидько захищалися в київському Інституті історії АН УРСР, провідною установою докторської був Московський державний університет ім. М. Ломоносова, а одним з опонентів — знаний радянський історик Л. Пушкар'єв. Гадаємо, що не в останню чергу така ситуація пояснювалася й особливим статусом ДДУ, який безпосередньо підпорядковувався союзному міністерству освіти.

Одним з активних творців фахового обличчя дніпропетровських істориків стала й Г. Швидько. Будучи ученицею проф. М. Ковальського, учасницею створеної ним дніпропетровської школи джерелознавства, Ганна Кирилівна розпочинала сходження на професійний Олімп саме з великої історіографічної праці [10]. Її кандидатська дисертація була присвячена історіографічному огляду стану розробки проблем історії українського міста XVI—XVIII ст. Обрана з науковим керівником дослідницька стратегія виявилася напрочуд ефективною і продемонструвала результативність проблемно-історіографічного підходу до опанування конкретно-історичної тематики. Внаслідок аналізу великого репертуару наукової продукції Г. Швидько не лише відтворила історію наукового освоєння теми — вона відкривала для себе й колег широке коло невирішених і дискусійних проблем, виходила на невідомі, або недостатньо включені в науковий обіг архівні комплекси, критично сприймала та порівнювала ефективність різних прийомів, методів реконструкції соціально-економічного життя ранньомодерного українського міста, стикалася з іменами і творчістю провідних фахівців, чий життя й досвід відкривали таємниці лабораторії професійного історика. Отже засвоєння історіографічного потенціалу обраної теми та опанування алгоритмів конструювання, опрацювання інформаційної бази дослідження виводило на актуальні перспективи подальшого наукового пошуку в галузях історії українських міст, права, козацтва, соціальних стосунків, в освоєнні невідомих архівних матеріалів, у підготовці нових археографічних проектів. Усьому цьому Г. Швидько присвятить своє подальше життя.

В ієрархії професійної самоідентифікації сама Ганна Кирилівна не відносила себе до провідних факультетських історіографів. Можливо, тому, що у власній докторській дисертації вона заявила про себе як про глибокого знавця історичних джерел з історії міст Лівобережної України [11]. Проте саме вона з 1980 по 1991 рр. очолювала Дніпропетровську підсекцію Української секції Наукової ради з історіографії при Відділенні історії АН СРСР, якою керувала академік М. Нечкіна [12].

Незважаючи на те, що дисциплінарна історіографія не стала пріоритетним напрямом у творчості Г. Швидько, вона все ж таки віддала йому певну данину. Низка її важливих текстів виконані у жанрі біоісторіографії. Більшість із них пов'язані

з актуальним, починаючи від «перебудови», явищем «відновлення історичної (в нашому випадку — історіографічної) справедливості», з поверненням, дослідженням, освоєнням забороненої або напівзабороненої історіографічної спадщини. Відзначимо, що в переважній більшості розвідки Г. Швидько мали піонерський характер, «реанімуючи» для вітчизняної історіографії та культури імена добротних професіоналів, повертаючи в обіг їхні тексти, ідеї. Безумовно, що активний пошук «втраченої спадщини», «забутих імен» був пов'язаний не лише з науковою, суспільною затребуваністю цих сюжетів, але й з обставинами особистісного характеру. Зіграв свою роль історичний та історіографічний час, в якому опинилася країна, наука, історики. У сільській дівчини, котра наполегливо «опановувала» російськомовне місто, виборювала статусне становище на, за своєю природою, ідеологічному факультеті, відбувалося пробудження національної свідомості, що обумовлювало складну внутрішню роботу, світоглядну перебудову, викликало потребу до пошуку нових ідеологічних і професійних орієнтирів. Маючи великий досвід історіографічної роботи, Г. Швидько успішно впоралася й з цим непростим завданням саме історіографічними методами, опановуючи діаспорну літературу, включаючись до багатьох історичних національних проєктів, «реанімуючи» забутих і репресованих істориків шляхом популяризації та дослідження їхньої спадщини.

При огляді біоісторіографічних праць Ганни Кирилівни привертає увагу велике хронологічне охоплення і вражаючий обсяг персоналій, які представляють історію української історичної думки й науки з середини XVIII ст. по наш час. Енциклопедичні статті, доповіді на конференціях, передмови до публікації історіографічної спадщини, наукові статті, ювілейні нотатки, некрологи, популярні тексти — такий різноманітний жанровий репертуар біоісторіографічних розвідок. Перед читачем поставали здебільшого маловідомі, заборонені або штучно маргіналізовані українські дослідники: В. Полетика, О. Мартос, О. Маркович, А. Чєпа, О. Лазаревський, М. Горбань, М. Грушевський, Д. Міллер, О. Петровський, О. Баранович та ін. Особливу увагу Г. Швидько приділяла дослідникам Південної України. У сучасному історіографічному просторі вона актуалізувала твори й постаті А. Скальковського, Г. Розанова, Ф. Макаревського, Г. Залюбовського, Д. Яворницького, А. Синявського, В. Пічєти, П. Рубіна. Стала першою дослідницею доробку своїх учителів, колег, учнів — сучасних істориків, котрі репрезентували регіональну історичну науку Придніпровського регіону. Її тексти, присвячені М. Ковальському, Д. Пойді, І. Ковальовій, С. Абросимовій, А. Бойку, окрім історіографічних репрезентацій, мають до того ж характер спогадів як щодо конкретних істориків, так й регіональної історіографічної ситуації у цілому. Саме тому вони самі можуть розглядатися як важливе історіографічне джерело.

Варто відзначити, що попри стилістичну й жанрову різноманітність біоісторіографічних текстів, майже всі вони несли на собі слід так званого «синдрому першовідкривача» — Ганна Кирилівна із захопленням відкривала для себе вітчизняних істориків, яких оминала увагою офіційна радянська історіографія. Здебільшого вона представляла їх цілком компліментарно, інформуючи читача про творчі досягнення й перемоги, інтелектуальну міць, внесок в історичну нау-

ку, освіту, культуру. І хоч жодна з цих праць не переросла у ґрунтовне біоісторіографічне дослідження, вони відкривали для її учнів і колег нові теми, сюжети, проблеми, деякі з яких згодом перетворювалися на монографії, дисертації.

Ще одним розворотом у науковому освоєнні новаторських тем стали проблемно-історіографічні екскурси, які реалізовувалися здебільшого у форматі статей у профільних збірниках наукових праць. Вони репрезентували проблемно-тематичний репертуар творчості історикині, стиль її евристичної та аналітичної роботи, творчу лабораторію, еволюцію наукової ідейності.

Якщо в пізньорадянський час дослідницька оптика Г. Швидько була зосереджена на історіографії питань економічної, соціальної, правової історії, а також історії «класової боротьби» та «зміцнення дружби народів», то з кінця 1980-х рр. Ганна Кирилівна, не забуваючи про попередню проблематику, відкривала для себе незвичні як для радянської історичної науки сюжети й теоретико-методологічні орієнтири. Творчість її дуже специфічно адаптувалася до нових суспільно-політичних та історіографічних реалій кінця ХХ ст., орієнтуючись не стільки на новачі світової історіографії, скільки на здобутки української класичної історичної науки другої половини ХІХ—ХХ ст., включаючи діаспорну й марксистську історіографії. Тому, на відміну від багатьох колег, Г. Швидько не зловживала пафосом «викриття» радянської історіографії, «каяття» за власні тексти того періоду, а намагалася синтезувати найкращі здобутки вітчизняної історичної науки.

Водночас переважна більшість проблемно-тематичних історіографічних досліджень Г. Швидько припала на ранній період творчості (1970 — початок 1990-х рр.). Гадаємо, що це, насамперед, пов'язано з науковими пріоритетами дослідниці, націленої на виконання nobilitаційних текстів, в яких історіографічна компонента відіграла провідну роль. Зменшення ж уваги до таких студій у пізніший час було обумовлено поступовою зміною ролі й місця історіографії та джерелознавства у системі уявлень щодо пізнавальних і соціальних завдань самої історичної науки та у системі професійної ідентичності більшості сучасних істориків. І тут Ганна Кирилівна не виняток. Її ставлення до історіографії виявилось цілком інструментальним — ця дисципліна відкривала нерозроблені проблеми, дискусійні простори, «забуті сторінки та постаті», тобто виконувала важливу, але цілком допоміжну роль. Простіше кажучи, пріоритетне для пізнього радянського часу місце історіографії як базової теоретико-методологічної галузі наукового знання, що яскраво відобразилося й у текстах дніпропетровських історіографів кінця 1970 — першої половини 1990-х рр. (В. Шевцов, А. Болебрух, І. Колесник, Є. Чернов, В. Підгаєцький), поступово змінювалося на роль інструмента в пошуках актуальних і суспільно значимих тем.

«Пригоди» з проблемною історіографією у творчій долі Г. Швидько мають і суто особистісний вимір. Справа в тому, що у СРСР, де історична наука керувалася партійними настановами та ідеологічно цензурувалася, багато добротних істориків, вирішуючи питання вибору між нав'язаними «канонами» і свободою творчості та академічною етикою, обирали такі галузі, де збереження наукових стандартів дослідницької праці не призводило б до конфліктів із вимогами «пар-

тійності» історичної науки й до мінімуму обмежувало зовнішній ідеологічний контроль. Окрім античності, медієвістики, до таких сфер належали спеціальні історичні дисципліни, історіографія і джерелознавство¹. Отже коли з кінця 1980-х рр. почали відкриватися архівні зібрання, фонди, колекції, недоступні в радянські часи, «синдром першовідкривача» переміг талановитого історіографа й Ганна Кирилівна однією з перших поринула в «архівні клондайки».

І ще одне спостереження. Дисциплінарна переорієнтація інтересів Г. Швидько пов'язана також і зі зміною дослідницької оптики, яка була викликана розвалом СРСР та виникненням незалежної України. Її історія в масштабах Радянського Союзу була регіональною, а тому розглядалася як частина цілого. Натомість у нових умовах народжувалося розуміння іншого співвідношення, де місце загальної історії мала набути саме історія України, а її історичні частини мали б представляти регіональну історію. Якщо на межі 1980—1990-х рр. таке розуміння вже почало викристалізовуватися, то фактографічне наповнення було явно незадовільним. Зазначимо, що проблема концептуалізації історії України та її регіонів залишається дискусійною й зараз [13]. А тому перед маститою дослідницею відкривався величезний, перспективний і майже неозорий простір, в освоєнні котрого вона ставала першовідкривачкою.

Незважаючи на розставання з проблемною історіографією як зі своїм науковим пріоритетом, усе ж таки відзначимо улюблені теми нечисленних проблемно-історіографічних розвідок Г. Швидько: історія німецького права, соціальних відносин і «класової боротьби» XVI—XVIII ст., Запорозької Січі, Лівобережної України, козацтва. Об'єктами історіографічної уваги в розгляді різноманітних проблем історії України та її регіонів у проблемних творах як правило були інституції (Дніпропетровський національний університет, Дніпропетровський інститут народної освіти, Національна гірнича академія), часописи («Киевская старина», «Черниговский губернский вестник», «Український історик») [14—18].

Окрему увагу Ганна Кирилівна приділяла й дисциплінарній історіографії. Її перу належать до десятка праць з історії краєзнавства, нариси історії радянської археографії, архівної справи. Працюючи з 1995 р. в Національній гірничій академії, вона зробила значний внесок у розробку як історії цього вишу загалом [19], так й історії таких дисциплін, як мінералогія, стратиграфія, геологія, металознавство, створивши цілу галерею біографій видатних викладачів і науковців [20—22].

Роль у сучасному історіографічному процесі

Зрозуміло, що оцінка ролі, місця, внеску конкретного дослідника в розвиток історичної науки та історичної культури у цілому значною мірою залежить від масштабування історіографічних контекстів. Безумовно, професорка Г. Швидько — значима постать у багатьох із них. Якщо йдеться про територіальні критерії,

¹ Можна припустити, що в недалекому майбутньому й сучасну історичну науку очікує сплеск інтересу до цих дисциплін.

то з середини 1980-х рр. вона — один із найавторитетніших істориків Південної України. Редагування регіональних наукових збірників, організація і проведення краєзнавчих конференцій, наукове керівництво кандидатами та докторами наук, запрошення до співпраці з місцевою владою, органами управління освіти й культури, виступи на телебаченні, радіо, у пресі, підготовка та випуск численної наукової, науково-популярної літератури з історії Придніпров'я, — все це забезпечило стійке реноме лідерки регіональних історичних студій. Ретроспективно оглядаючи процес освоєння локальної історії, біля витоків якого стояла Г. Швидько, відчувається та величезна прірва, що відділяє якість розробки наукової історії Південної України XVIII — початку ХХ ст. на початку творчого шляху історикині та на етапі його завершення.

Місце Г. Швидько в історіографічному процесі має й суто формальні, інституційні параметри. Цілком не випадково саме їй у 1989 р. було запропоновано створити кафедру історії України; в 1990 р. вона очолила Дніпропетровську обласну організацію Національної спілки краєзнавців України; з кінця 1980-х рр. розпочалася її довга і плідна співпраця з тільки-но створеним академічним Інститутом української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; з 2005 р. на громадських засадах вона стала керівницею Дніпропетровського відділення Науково-дослідного інституту козацтва Інституту історії України НАН України.

У загальноукраїнському масштабі Г. Швидько, поряд з її вчителями Д. Пойдою, В. Борщевським, М. Ковальським, І. Ковальновою, починаючи з 1970-х рр.² стала невід'ємною складовою формування унікального в пізньорадянській історичній науці цеху професійний істориків, у межах якого склалися такі ексклюзивні наукові співтовариства, як дніпропетровська школа джерелознавців та дніпропетровська історіографічна школа.

На початку творчого шляху Г. Швидько ввірвалася до загальноукраїнського історіографічного бомонду захистом двох проривних дисертацій у головній фаховій установі України — Інституті історії АН УРСР. Міцні творчі, а часом й особистісні контакти з її провідними співробітниками Ф. Шевченком, В. Сарбеєм, О. Компан, А. Санцевичем, О. Апанович, М. Дмитрієнко, В. Смолієм, Г. Боряком, О. Дзубою зробили Ганну Кирилівну неодмінною учасницею багатьох інститутських проєктів: наукових збірників, конференцій, захистів дисертацій, підготовки до друку публікацій архівних документів. Із кінця 1980-х рр. вона стала одним із найавторитетніших штатних співробітників ще одного столичного академічного закладу — Інституту української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського. Брала активну участь у видавничих проєктах установи, понад два десятиліття була членом спеціалізованої вченої ради.

Беззаперечний авторитет, високий професіоналізм і наукова активність Г. Швидько стали підставою для запрошення її до участі в підготовці матеріалів

² Заради справедливості варто відзначити, що на всеукраїнській і всесоюзній орбітах дніпропетровські історики стали помітними ще з 1960-х рр. завдяки працям Д. Пойди та В. Борщевського. Наступне наукове покоління зробило історичний факультет ДДУ значимим явищем на історіографічній мапі СРСР.

до таких вагомих, статусних (у тому числі багатотомних) видань, як «Історична енциклопедія України», «Українські архівісти», «Довідник з історії України», «Українське козацтво», «Історія України: А—Я».

Важливим внеском Г. Швидько у формування професійної історіографічної культури стали її загальноукраїнські дидактичні проекти для вищої школи. На початку ХХІ ст. вона активно долучилася до створення підручника з історії архівної справи в нашій країні, репрезентуючи період із ХІV по ХVІІІ ст. [23], а її кваліфікація в галузі історії права реалізувалася в підручнику та хрестоматії з історії держави і права України [24—25].

Проте найважливішим і найвідомішим синтетичним твором був підручник з історії України для учнів 8-го класу середньої школи [26], який отримав найкращі відгуки серед професійних істориків та практикуючих учителів і, на нашу думку, став найкращим підручником з історії України періоду незалежності. Підтвердженням цього можна вважати багаторазове перевидання цієї книжки та переклад її на декілька європейських мов. Безумовно, за суспільним значенням і впливом на формування історичної культури у цілому зі шкільним підручником не може змагатися жоден інший жанр історичної літератури.

Розмірковуючи про роль творчості та особистості Г. Швидько у вітчизняній історіографії, не можна оминати її популяризаторську діяльність. Ганна Кирилівна щиро вважала своїм обов'язком поширювати й адаптувати наукову історію в аматорському середовищі та серед широких верств населення. Це виявлялося в кількох напрямках. Насамперед вона багато років була не лише формальною лідеркою регіонального краєзнавчого руху (з 1990 по 2008 рр. очолювала Дніпропетровську обласну організацію Національної спілки краєзнавців України), але й надзвичайно творчо майже два десятиліття беззмінно керувала краєзнавчим клубом «Ріднокрай», що став майданчиком зустрічей науковців та шанувальників минулого. Будучи організаторкою численних краєзнавчих конференцій, Г. Швидько всіляко стимулювала залучення любителів до професійної розмови, намагаючись прищеплювати нефахівцям основи історичного наукового мислення. Таке ж завдання виконували й численні виступи Ганни Кирилівни в регіональній періодиці. Вона із задоволенням, навіть з ентузіазмом друкувалася в місцевій пресі («Прапор юності», «Днепровская правда», «Днепр вечерний», «Зоря», «Днепровская панорама», «Наше місто», «Нива знань», «Січеславщина», «Бористен», «Мое Придніпров'я», «Джерело»). Це підтверджує думку, що у професійній самоідентифікації істориків робота з формування історичної культури суспільства займала важливе й органічне місце.

Формування історіографічного образу

Зважаючи на той невеликий час, що минув від смерті Ганни Кирилівни Швидько, ми маємо справу лише з її прижиттєвим образом, який відбився у численних текстах, створених зазвичай до ювілейних дат. За жанром їх можна поділити на енциклопедичні статті, інформаційні повідомлення, що відображають ді-

яльність дослідниці, ювілейні матеріали, рецензії на наукові праці й аналітичні огляди життя і творчості. Перші три види мають цілком інформативне значення, з різною повнотою повідомляючи про біографію, творчі досягнення [27—29]. Аналітичний підхід властивий статті І. Кочергіна, де представлено краєзнавчі зацікавлення та діяльність Г. Швидько [4]. Найбільш ґрунтовно й контекстуально її творчість у цілому проаналізовано в розлогій передмові до ювілейної бібліографії 2004 р., яка була передрукована і в бібліографії 2014 р. [1].

Незважаючи на різні види публікацій, різні контексти, що обумовили звернення до біоісторіографічного сюжету, всім авторам властиве компліментарне ставлення до Ганни Кирилівни. І справа не лише у часто ювілейних приводах, але й у тому, що ці тексти здебільшого належали перу вчителів (М. Ковальський, І. Ковальова), учнів (Т. Литвинова, І. Кочергін, Б. Галь), колег (Ю. Мицик, О. Удод, В. Савчук, С. Світленко, І. Голуб), які тісно співпрацювали зі Г. Швидько, цінували її роботу та не ставили перед собою завдання критичного освоєння її творчості.

Більшості публікацій притаманна схожа композиція: хронологічна побудова тексту, наголос на селянському походженні, складних соціальних і матеріальних обставинах життєвого старту майбутньої історикині, на її надзвичайному творчому потенціалі та здібностях соціальної адаптації, на ексклюзивній працездатності й наполегливості, на основних наукових напрямках і здобутках, на службовій, науковій кар'єрі. В такій репрезентації немає нічого дивного, враховуючи як взаємовідносини авторів та їхньої героїні, так і масштаби постаті дослідниці. Безсумнівно, що всі вони представляють значну цінність як важливі історіографічні джерела з елементами спогадів.

Важливий інформативний потенціал для реконструкції уявлень про образ Г. Швидько в очах її сучасників надають спеціально їй присвячені наукові збірники, підготовлені її вчителями, учнями, колегами. Ініціаторами в обох випадках виступали науковці Національної гірничої академії. Перший вийшов 2004 р. з нагоди 60-річного ювілею [30]. Другий з'явився 2023 р. й був присвячений пам'яті Ганни Кирилівни [31]. Безумовно, ювілейний та некрологічний приводи наклали суттєвий відбиток на характеристики, оцінки. Проте обидві книжки витримано у проблемних, географічних, хронологічних параметрах наукових зацікавлень Г. Швидько: історія Гетьманщини та Півдня України XVII—XIX ст., проблеми козакознавства, інтелектуальної, соціально-економічної історії, історіографії, археографії, джерелознавства. У розділених майже двома десятиліттями збірниках зберігся базовий кадровий склад учасників: в обох опублікувалися 9 осіб, 4 з яких у цей час за безпосередньої участі Ганни Кирилівни стали докторами наук, професорами³. Збірники мають вагомий потенціал для реконструкції історіографічної ситуації, особливо на регіональному рівні, включаючи до цього й механізми та параметри формування, функціонування цеху професійних істориків Дніпропетровщини, Південної України, в якому Г. Швидько займала винятково важливе, консолідуюче місце.

³ У Т. Литвинової, Ю. Земського та І. Кочергіна вона була науковою консультанткою, а у О. Журби — опоненткою на захисті докторської дисертації.

* * *

У багатогранній науковій творчості Ганни Кирилівни Швидько історіографія як наукова дисципліна й галузь знань посідала вагоме місце. Історіографічний аналіз, реалізований у дисертаційних дослідженнях і наукових статтях, продемонстрував важливість та ефективність історіографічного підходу до виконання завдань конкретно-історичних досліджень. Виявлення дискусійних просторів, невіршених, недостатньо й незадовільно розроблених проблем відкривало широке дослідницьке поле, надавало можливість свідомо обирати ефективні наукові стратегії. Особлива увага Г. Швидько до біоісторіографічної проблематики засвідчувала розуміння теоретико-методологічного потенціалу історіографії як джерела досвіду вивчення творчої лабораторії своїх попередників і сучасників.

Місце та роль самої Ганни Кирилівни у вітчизняному історіографічному процесі значною мірою визначено динамікою історіографічного часу, в котрому вона формувалася: від статусу регіональної історіографії, якою українська історична наука представлялася в радянській період, до самодостатньої історії України, де основною одиницею регіоналізації ставали традиційні історичні території. Використовуючи свою фундаментальну і значною мірою ексклюзивну для 1980-х рр. історіографічну та джерелознавчу підготовку, дослідниця зайняла провідні позиції в українській історіографії, а в регіональному контексті стала визнаною лідеркою. Її власні та праці її учнів за останнє п'ятдесятиріччя кардинально розширили й докорінно змінили уявлення про історію Південної України, заклали потужний археографічний, джерелознавчий, історіографічний фундаменти для подальших студій.

REFERENCES / СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Lytvynova, T.F. Biografichni notatky do bibliografii H.K. Shvydko. *Shvydko Hanna Kyrylivna: Biobibliograf. pokazhchuk*. Dnipropetrovsk, 2014. 6-23 [in Ukrainian]. [Литвинова Т.Ф. Біографічні нотатки до бібліографії Г.К. Швидько. *Швидько Ганна Кирилівна: Біобібліограф. показчик*. Дніпропетровськ, 2014. С. 6—23].
2. Svitlenko, S.I. Shvydko Hanna Kyrylivna. *Profesory Dnipropetrovskoho natsionalnoho universytetu imeni Olesia Honchara*. Dnipropetrovsk, 2008. 558-560 [in Ukrainian]. [Світленко С.І. Швидько Ганна Кирилівна. *Професори Дніпропетровського національного університету імені Олесья Гончара*. Дніпропетровськ, 2008. С. 558—560].
3. Udod, O.A. Do 60-richchia doktora istorychnykh nauk, profesora H.K. Shvydko. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*. 2004. 3: 155-157 [in Ukrainian]. [Удод О.А. До 60-річчя доктора історичних наук, професора Г.К. Швидько. *Український історичний журнал*. 2004. № 3. С. 155—157].
4. Kocherhin, I. Shvydko Hanna Kyrylivna: istoryk, kraieznavets, pedahoh. *Kraieznavstvo*. 2014. 1: 69-75 [in Ukrainian]. [Кочергін І. Швидько Ганна Кирилівна: історик, краєзнавець, педагог. *Краєзнавство*. 2014. № 1. С. 69—75].
5. Shvydko Hanna Kyrylivna: Biobibliografichni pokazhchuk. Dnipropetrovsk, 2014 [in Ukrainian]. [Швидько Ганна Кирилівна: Біобібліографічний показчик. Дніпропетровськ, 2014. 137 с.].

6. Chernov, E.A. Retrospektiva i perspektivy istoriografii. *Istoriografichni ta dzhereloznavchi problemy istorii Ukrainy. Istoriografii ta dzhereloznavstvo u chasovomu vymiri*. Dnipropetrovsk, 2003. 27-42 [in Russian].
[Чернов Е.А. Ретроспектива и перспективы историографии. *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Історіографія та джерелознавство у часовому вимірі*. Дніпропетровськ, 2003. С. 27—42].
7. Kolesnyk, I.I. Dnipropetrovska istoriografichna shkola: sproba samoreflksii. *Eidos: Almanakh teorii ta istorii istorichnoi nauky*. Kyiv, 2006. 2: 381-404 [in Ukrainian].
[Колесник І.І. Дніпропетровська історіографічна школа: спроба саморефлексії. *Ейдос: Альманах теорії та історії історичної науки*. Київ, 2006. Вип. 2. С. 381—404].
8. Zhurba, O.I. Anatolij Grigorevich Bolebrukh. Professiya istorika: realnost i ozhidaniya [Perepiska]. *Dnipropetrovskiy istoriko-arkheografichnyi zbirnyk*. 2009. 3: 12-34 [in Russian].
[Журба О.І. Анатолий Григорьевич Болебрух. Профессия историка: реальность и ожидания [Переписка]. *Дніпропетровський історико-археографічний збірник*. 2009. Вип. 3. С. 12—34].
9. Kovalskyi, M.P. Istoryk i istoriografii. *Dnipropetrovskiy istoriko-arkheografichnyi zbirnyk*. 1997. 1: 13-28 [in Ukrainian].
[Ковальський М.П. Историк і історіографія. *Дніпропетровський історико-археографічний збірник*. 1997. Вип. 1. С. 13—28].
10. Shvydko, A.K. Sovetskaya istoriografiya sotsialno-ekonomicheskogo razvitiya gorodov Ukrainy v XVI—XVIII vv.: Avtoref. diss. ... kand. ist. nauk. Kiev, 1979 [in Russian].
[Швидько А.К. Советская историография социально-экономического развития городов Украины в XVI—XVIII вв.: Автореф. дисс. ... канд. ист. наук. Киев, 1979. 22 с.].
11. Shvidko, A.K. Istochniki po sotsialno-ekonomicheskoy istorii gorodov Levoberezhnoy Ukrainy vtoroy poloviny XVII — pervoy poloviny XVIII vv.: Avtoref. diss. ...d-ra ist. nauk. Kiev, 1987 [in Russian].
[Швидько А.К. Источники по социально-экономической истории городов Левобережной Украины второй половины XVII — первой половины XVIII вв.: Автореф. дисс. ... д-ра ист. наук. Киев, 1987. 32 с.].
12. Shvydko, N.K. V Dnipropetrovskii istoriografichnii pidseksii. *Ukrainskyi istorichnyi zhurnal*. 1982. 11: 159 [in Ukrainian].
[Швидько Г.К. В Дніпропетровській історіографічній підсекції. *Український історичний журнал*. 1982. № 11. С. 159].
13. Zhurba, O.I., Litvinova, T.F. Narrativizatsiya ukrainskogo proshlogo v kontse XIX — nachale XXI v.: vozmozhno li preodolenie? *Vestnik Permskogo universiteta. Istoriya*. 2020. 3: 27-41 [in Russian].
[Журба О.І., Литвинова Т.Ф. Нарративизация украинского прошлого в конце XIX — начале XXI в.: возможно ли преодоление? *Вестник Пермского университета. История*. 2020. № 3. С. 27—41].
14. Shvidko, A.K. Voprosy istorii feodalnykh gorodov Ukrainy v zhurnale «Kievskaya starina». *Nekotorye voprosy sotsialno-ekonomicheskoy i politicheskoy istorii Ukrainской SSR*. Dnepropetrovsk, 1973. 4: 135-146 [in Russian].
[Швидько А.К. Вопросы истории феодальных городов Украины в журнале «Киевская старина». *Некоторые вопросы социально-экономической и политической истории Украинской ССР*. Днепропетровск, 1973. Вып. 4. С. 135—146].
15. Shvydko, N.K. Istorychne kraieznnavstvo na storinkakh “Chernigovskikh gubernskikh vedomostei”. *Tezy dopovidei 3 Respublikanskoj konferentsii z istorichnoho kraieznnavstva*. Kyiv, 1984. 238-240 [in Ukrainian].

- [Швидько Г.К. Історичне краєзнавство на сторінках «Черниговських губернських ведомостей». *Тези доповідей 3-ї Республіканської конференції з історичного краєзнавства*. Київ, 1984. С. 238—240].
16. Shvydko, H.K. Istoriiia Hetmanshchynu XVII—XVIII st. u vysvitlenni “Ukrainskoho istoryka”. *Ukrainskyi istoryk*. 1994. 1-4: 57-60 [in Ukrainian].
[Швидько Г.К. Історія Гетьманщини XVII—XVIII ст. у висвітленні «Українського історика». *Український історик*. 1994. Ч. 1-4. С. 57—60].
  17. Shvydko, H.K. Doslidzhennia z istorii Zaporizkoi Sichi v Dnipropetrovskomu universyteti. *500-richchia Zaporozkoi Sichi*. Dnipropetrovsk, 1990. 7-11 [in Ukrainian].
[Швидько Г.К. Дослідження з історії Запорізької Січі в Дніпропетровському університеті. *500-річчя Запорозької Січі*. Дніпропетровськ, 1990. С. 7—11].
  18. Shvydko, H.K. Istorychni naukovi studii u Natsionalnomu hirnychomu universyteti. *Ushchcha shkola*. 2009. 2: 86-91 [in Ukrainian].
[Швидько Г.К. Історичні наукові студії у Національному гірничому університеті. *Вища школа*. 2009. № 2. С. 86—91].
  19. Shvydko H.K. (ed.). Istoriiia i suchasnist Natsionalnoho hirnychoho universytetu (1899—2009). Dnipropetrovsk, 2009 [in Ukrainian].
[Історія і сучасність Національного гірничого університету (1899—2009). За ред. Г.К. Швидько. Дніпропетровськ, 2009. 503 с.].
  20. Shvidko, A.K. Krivorozhskij Galilej (k 125-letiyu professora I.I. Tanatara). Dnipropetrovsk, 2006 [in Russian].
[Швидько А.К. Криворожский Галилей: (к 125-летию профессора И.И. Танатара). Дніпропетровськ, 2006. 120, XXXIV с.].
  21. Shvydko, H.K. Pryrodnychi doslidzhennia i zakhoplennia vchenoho-mineraloha L.L. Ivanova. *Istoriiia i kultura Prydniprov'ia: nevidomi ta malovidomi storinky*. Dnipropetrovsk, 2012. 9: 58-66 [in Ukrainian].
[Швидько Г.К. Природничі дослідження і захоплення вченого-мінералога Л.Л. Іванова. *Історія і культура Придніпров'я: невідомі та маловідомі сторінки*. Дніпропетровськ, 2012. Вип. 9. С. 58—66].
  22. Shvydko, H.K. Zasnovnyk naukovoi shkoly stratyhrafiї Donbasu M.Y. Lebediev. *Moie Prydniprov'ia: kalendar pamiatnykh dat Dnipropetrovskoi oblasti na 2013 r.* Dnipropetrovsk, 2012. 90-93 [in Ukrainian].
[Швидько Г.К. Засновник наукової школи стратиграфії Донбасу М.Й. Лебедев. *Моє Придніпров'я: календар пам'ятних дат Дніпропетровської області на 2013 р.* Дніпропетровськ, 2012. С. 90—93].
  23. Matiash I., Klymova K. (eds.). Narysy istoriii arkhivnoi spravy v Ukraini. Kyiv, 2002 [in Ukrainian].
[Нариси історії архівної справи в Україні. За ред. І. Матяш, К. Климової. Київ, 2002. 612 с.].
  24. Shvydko, H.K. Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy. Dnipropetrovsk, 2003 [in Ukrainian].
[Швидько Г.К. Історія держави і права України. Дніпропетровськ, 2003. 160 с.].
  25. Shvydko, H.K. Istoriiia derzhavy i prava Ukrainy: Khrestomatiiia. Dnipropetrovsk, 2004 [in Ukrainian].
[Швидько Г.К. Історія держави і права України: Хрестоматія. Дніпропетровськ, 2004. 343 с.].
  26. Shvydko, H.K. Istoriiia Ukrainy (XIV—XVIII st.): probnyi pidruchnyk dlia 8 klasu serednoi shkoly. Kyiv, 1996 [in Ukrainian].
[Швидько Г.К. Історія України (XIV—XVIII ст.): пробний підручник для 8 класу середньої школи. Київ, 1996. 384 с.].

27. Shvydko Hanna Kyrylivna. *Natsionalna hirnycha akademiia Ukrainy: Profesory: 1899—1999*. Dnipropetrovsk, 1999. 108 [in Ukrainian].
[Швидько Ганна Кирилівна. *Національна гірничча академія України: Професори: 1899—1999*. Дніпропетровськ, 1999. С. 108].
28. Мутсу́к, Ю.А. Shvydko Hanna Kyrylivna. *Ukrainske kozatstvo: Mala entsyklopediia*. Kyiv; Zaporizhzhia, 2006. 654 [in Ukrainian].
[Мицик Ю.А. Швидько Ганна Кирилівна *Українське козацтво: Мала енциклопедія*. Київ; Запоріжжя, 2006. С. 654].
29. Gal, V. Volshebnytsa s ulitsy Gonchara (Shvidko Anna Kirillovna). *Z liuboviu do zbinky: literaturno-publytsystychnе vydannia*. Dnipropetrovsk, 2013. 136-139 [in Russian].
[Галь Б. Волшебница с улицы Гончара (Швидько Анна Кирилловна). *З любов'ю до жінки: Літературно-публіцистичне видання*. Дніпропетровськ, 2013. С. 136—139].
30. Istoriia i osobystist istoryka: Zb. nauk. prats, prysviachenykh 60-richnomu yuvileiu profesora Hannu Kyrylivnu Shvydko. Dnipropetrovsk, 2004 [in Ukrainian].
[Історія і особистість історика: Зб. наук. праць, присвячених 60-річному ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько. Дніпропетровськ, 2004. 327 с.].
31. Dniprovska Clіo: Zb. statei, prysviachenі pamіati profesora H.K. Shvydko (1944—2022). Dnipropetrovsk, 2023 [in Ukrainian].
[Дніпровська Clіo: Зб. статей, присвячених пам'яті професора Г.К. Швидько (1944—2022). Дніпропетровськ, 2023. 268 с.].

Надійшла / Received 15.02.2024

Oleh ZHURBA

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Professor at the Department of East European History,
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)
zhurba.oi@i.ua

<https://orcid.org/0000-0002-7800-0743>

Tetiana LYTVYNOVA

Doctor of Historical Sciences (Dr. Hab. in History), Professor,
Professor at the Department of History of Ukraine,
Oles Honchar Dnipro National University (Dnipro, Ukraine)
litvinova.tf@i.ua

<https://orcid.org/0000000286822819>

HISTORIOGRAPHY AND CREATIVITY OF HANNA KYRYLIVNA SHVYDKO (1944—2022)

The purpose is to reveal the role and place of historiography as a scientific discipline in the work of the outstanding Ukrainian historian Hanna Kyrylivna Shvydko and her personal contribution to Ukrainian historiography over the last fifty years. **The methodology** is based on a combination of bio-historiographic, historiographic, and bibliographic methods. This made it possible to distinguish from the great creative output of H. Shvydko's historiographic works and present them as a complex of bio-historiographical, problem-thematic, and disciplinary studies, determine their problematic, spatial and chronological orientation, the evolution of the author's attitude to historiographical studies, the use of the methodological potential of historiography to solve the tasks of specific historical studies. The identification of historiographical texts made it possible to determine their relationship with the total amount of scholarly works of the historian, thereby es-

tablishing the degree of their priority. The historiographical method was used to include the work of H. Shvydko in the general context of the history of historical science of the last half-century. This allowed imagining the place of her work in the historiographical process, a contribution to the formation of modern Ukrainian historical science. **Main results.** Historiography, as a branch of knowledge and a scientific discipline, quickly took an important place in the creative laboratory of H. Shvydko. This is evidenced by her dissertation works, monographs, and articles in which historiography appears in two guises: as a goal and a research tool. H. Shvydko convincingly demonstrated the effectiveness of the historiographical method for the implementation of specific historical tasks. The identification of debatable spaces and unresolved, insufficiently developed problems opened up a wide research field and made it possible to choose consciously effective scientific strategies. Special attention to bio-historiographical issues testified to an understanding of the theoretical and methodological potential of historiography as a source of experience in studying the creative laboratory of its predecessors and contemporaries. Using fundamental historiographical and source studies training, H. Shvydko took a leading position in Ukrainian historiography, and in the regional context, she became a recognized leader. Her works and the works of her students over the past half-century have radically expanded and fundamentally changed the views of the history of Southern Ukraine and laid a powerful archeographical, source-scientific, and historiographical foundation for further studies in the directions determined by her.

Keywords: *Hanna Shvydko, Ukrainian historiography, history of Ukraine of the XVII—XIX centuries, public history, historical culture of society of the XX—XXI centuries, biohistoriography, problematic historiography.*